

Dr. sc. Mujo Hasković

UTJECAJ VREMENSKE ORGANIZACIJE I PERSPEKTIVE NA DEVIJANTNO PONAŠANJE MEĐU IZBJEGLICAMA

sažetak

Poznato je, da se psihološko poimanje vremena razlikuje, od poimanja vremena koje mjerimo različitim mehanizmima, a koje zovemo fizičko vrijeme. Izbjeglištvo, kao specifična situacija u kojoj su se našli mnogi građani iz Bosne i Hercegovine, situacija u kojoj im je bilo loše i samo lošije, odredilo je umnogome njihovu vremensku organizaciju i vremensku perspektivu. Pokrenuti sa svojih ognjišta, kada im je pokidana socijalna mreža, mnogi su živjeli u uvjetima poremećene vremenske organizacije i zaustavljene vremenske perspektive. Te spoznaje su bile izazov za nas, da pokušamo ustanoviti, koliki je to uticaj imalo, na stavove ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama? Da li su u takvim okolnostima razmišljali, da učine jedan iskorak u neki oblik devijantnog ponašanja, kojim bi si povratili raniji socijalni status? Rezultati dobijeni ovim empirijskim istraživanjem su prikazani u ovom radu.

Definicija populacije i odabir uzorka

Populacija iz koje smo odabrali uzorak za ovo istraživanje su izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, zbrinute na području Republike Slovenije. U trenutku provođenja istraživanja, a prema zvaničnim informacijama nadležnih organa, u Republici Sloveniji je bilo oko 17.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, (juni i juli mjesec 1995. godine).

Odlučili smo se, da naš uzorak broji 300 ispitanika, od 15 do 70 godina starosti. Istraživanje smo izvršili na tri lokaliteta, tako da smo za ukupan uzorak izabrali, 100 ispitanika smještenih u zbirne centre u velikom gradu (u Ljubljani u centrima na Viču i Šmartinskoj), 100 ispitanika iz zbirnog centra manjeg grada u Sloveniji (zbirni centar u Ilirskoj Bistrici), te na kraju 100 ispitanika smještenih u privatnom sektoru (kod prijatelja, rodbine ili kao podstanari) na širem području grada Ljubljane. Ovo smo uradili iz dva razloga. Prvo, da vidimo postoji li razlika u stavovima prema devijantnom ponašanju u odnosu na smještaj ispitanika i drugo, da vidimo općenito kakav utjecaj ima smještaj ispitanika na njihovo mentalno zdravlje.

Prosječna starost ispitanika je bila 35 godina. Najmlađi ispitanik je imao 16, a najstariji 65 godina (SD=11,95). Od toga je bilo 206 (68%) ženskih, te 92 (31%) muška. Dva ispitanika nisu označila spol. Od ukupnog broja ispitanika 151 je rođen na selu, 110 u prigradskom naselju i 38 u gradu, jedan ispitanik nije dao odgovor na to pitanje. Po pitanju obrazovanja dobili smo sljedeće podatke: 14 ih je bilo bez škole, 202 sa osmogodišnjom školom, 72 sa srednjom školom, sedam sa višom školom i jedan sa završenim fakultetom. Dva ispitanika nisu odgovorila na ovo pitanje.

Od 300 ispitanika, 225 je udatih ili oženjenih, 13 razvedenih, 11 su udovci ili udovice, 48 nisu u braku i jedan nije dao odgovor. Uzorak je činilo 87 ispitanika iz istočne BiH, 65 iz Zapadne BiH, 100 iz sjeverne BiH, 13 iz južne BiH, 35 iz srednje BiH. Većina su bili Bošnjaci--Muslimani, 277 (92%), 10 Bosanski Srbi (3%) i 7 Bosanski Hrvati (2%). Šest ispitanika nije dalo odgovora na ovo pitanje. vjernika je bilo 228, a 44 nisu mogli dati odgovor na to pitanje, 16 ih je bilo ateista i 12 nisu dali nikakav odgovor.

Pored osnovnih demografskih podataka o ispitanicima iz našeg uzorka, potrebno je, da prikazemo i informacije o socijalnom porijeklu ispitanika. Nas je zanimalo iz kojih dijelova Bosne i Hercegovine potiču ispitanici,

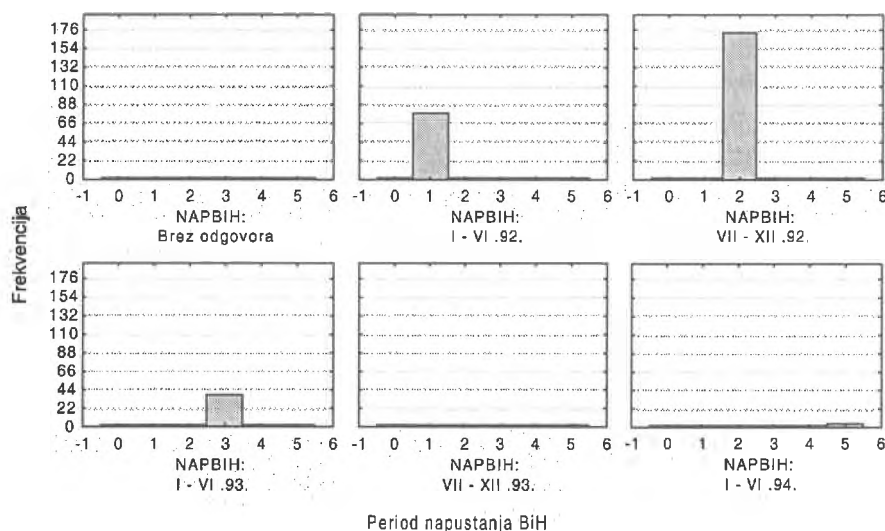
socijalna struktura i porijeklo njihovih porodica, kada su došli u Sloveniju, što su doživjeli i sami proživjeli u periodu boravka u ratom zahvaćenju Bosni i Hercegovini itd.

Najveći broj ispitanika, njih 183 (61%), su odrasli u porodici sa braćom i sestrama, 59 ispitanika (19,6%) je odraslo sa oba roditelja, 24 ispitanika (8%) je odraslo u porodici sa nanom (babom, dedom), 20 ispitanika (6,6%) ih je odraslo u široj porodici sa djedom, dajdžom (ujakom), ami-

džom (stricem) itd., i 12 ispitanika (4%) je odraslo u porodici sa samo jednim roditeljem.

Na osnovu vlastite procjene 4 ispitanika (1,3%) potiče iz vrlo siromašnih porodica, 53 (17,6%) potiče iz siromašnih porodica, 226 ispitanika (75,3%) je bilo porijeklom iz srednje bogatih porodica, 12 (4%) potiče iz bogatih porodica i jedan ispitanik (0,3%) potiče iz vrlo bogate porodice.

Frekvencija odgovora ispitanika dobijenih na pitanje
kada ste napustili Bosnu i Hercegovinu?

Iz prikazane slike vidimo da su izbjeglice iz BiH svoje domove napustili u različitom periodu. Najveći priliv izbjeglica u Sloveniju je bio u periodu juli--decembar 1992. godine, kada su 172 ispitanika iz našeg uzorka (57,3%) napustili BiH, njih 79 (26,3%) je to učinilo u periodu januar--juni 1992. godine, 39 (13%) u periodu januar--juni 1993. godine, 4 ispitanika (1,33%) je to učinilo u periodu januar--juni 1994. godine i 3 ispitanika (1%) u periodu juli--decembar 1993. godine.

Do perioda kada je vršeno istraživanje juni--juli mjesec 1995. godine ispitanici su u okviru njihove uže porodice doživjeli određen broj ratnih žrtava. Tako smo dobili podatke, da je njih osam doživjelo pogibiju oca u Bosni i Hercegovini, jednom je poginula majka, pet ispitanika je

odgovorilo, da im je poginuo brat, četiri ispitanika, da im je poginula sestra, sedam ispitanika je izjavilo da im je poginulo dijete i 271 ispitanik je odgovorio, da nisu imali žrtava u ratu do tog perioda u okviru bliže porodice.

Od ukupnog broja dobijenih odgovora (297), njih 251 (83,6%) je odgovorilo, da nije bilo maltretirano od strane pripadnika agresorskih jedinica prije polaska u izbjeglištvo, 11 ispitanika (3,6%), nije imalo sreće da izbjegne neprijatelju pa su izjavili, da su bili tučeni od strane agresorskih vojnika, dva ispitanika (0,6%) je bilo mučeno u zatvoru, tri ispitanika (1%) je bilo mučeno u logoru i 24 ispitanika (8%) je izjavilo da su im agresorski vojnici svaki dan prijetili da će ih ubiti zajedno sa cijelom porodicom.

Također, većina ispitanika, ili njih 241, s obzirom da su na vrijeme pobjegli iz svojih mjesta, nije bila prisutna nasilju nad ljudima u njihovim mjestima. Ipak 22 ispitanika je bilo prisutno tuči drugih ljudi, dvojica su bila prisutna mučenju drugih, dvojica su zajedno sa komšijama prošli patnje logora, 24 su izjavila da su svima zajedno prijetili, kako komšijama, tako i njihovim porodicama.

Mjesto boravka u Republici Sloveniji nije mijenjalo 217 ispitanika ili njih (72,3%), 56 ispitanika (18,6%) je mijenjalo mjesto boravka jednom, a 27 ispitanika (9%) je mjesto boravka mijenjalo dva i više puta.

Većina izbjeglica iz našeg uzorka, 265 (88,3%) je u izbjeglištvu zajedno sa nekim od članova uže porodice (majka, otac, brat ili sestra), 20 ih je (6,6%) u izbjeglištvu, sa pored naprijed navedenih članova uže porodice, još sa tetkom, dajdzom (ujakom), tri ispitanika su uz naprijed navedene članove porodice i sa amidžom (stricem) i 6 ispitanika (2%) su izjavili, da su u izbjeglištvu sami.

Vrijeme i vremenska orijentacija

Psihološko poimanje vremena, onako kako ga doživljavamo, se razlikuje od vremena koje mjerimo različitim mehanizmima, a koje zovemo fizičko vrijeme. Do izuma tih različitih mehanizama ili kalendara ljudi su se u vremenu orijentisali u skladu sa promjenama u prirodi. Posao su započinjali (antropolozi takve slučajeve još otkrivaju kod primitivnih plemena) izlaskom sunca, a prestajali su raditi sa zalaskom sunca. Mjesečeve mijene i godišnja doba su im pomagali pri planiranju poslova za duži period, kao što su lov, sjetve, žetve itd.

Naša civilizacija pak poznaje regulaciju poslova, zabave, i ostalih životnih aktivnosti prema satu, kalendarima ili nekim drugim sredstvima. Koristeći ova sredstva, vrijeme dijelimo na dijelove sekunde, sekunde, minute, sate, dane, sedmice, mjesece, godine, vijekove ili stoljeća itd. Fizički mjereno vrijeme je dakle podijelje-

no u različite pravilne intervale koje nismo u stanju neposredno opažati.

Međutim, mi doživljavamo vrijeme i tada govorimo o psihološkom vremenu. Kada jedemo, mi znamo da to radimo sada, dakle to pripada sadašnjosti. Isto tako kada učestvujemo npr. u nekoj sportskoj igri. Svjesni smo da to činimo u sadašnjosti. Iako nemamo čulo koje će nam ukazati na prolaznost vremena, mi to saznajemo kroz događaje koji se dešavaju u vremenu. To činimo putem procesa našeg neposrednog opažanja, naše neposredne sadašnjosti. Ta neposredna sadašnjost je kratak interval, a granica od koje unazad ide prošlost i koje više nema, te od koje ide budućnost, koja tek treba da dođe.

Poznato je da neki procesi u organizmu daju osnovu za opažanje vremena. To su disanje, puls, pokreti kod varenja itd. Sve što se dešava oko nas možemo podijeliti u niz događaja, koji se stalno mijenjaju i ostaju u našoj svijesti. To naše opažanje, ta neposredna sadašnjost traje kratko.

Kako kažu Kreč i Kračild (1973): *“Opaženo vrijeme nije isto što i realno ili hronološko (“časovno”) vrijeme. Isti interval stvarnog časovnog vremena može biti opažen kao kratak ili dugačak po trajanju, kao spor ili brz u toku, zavisno od drugih aspekata cjelokupne situacije. Osuđenom čovjeku čas prije izvršenja smrtne kazne može da prođe kao magnovenje; brodolomniku čas prije spaseanja može izgledati beskrajn”.*

Opažanje vremena je ustvari opažanje promjena. Kroz našu svijest stalno promiču neki novi događaji, koji se nadovezuju jedan na drugog i koji se najčešće razlikuju jedan od drugog. Naša svijest zapaža te razlike i zahvaljujući tome postajemo svjesni da su se neki događaji dešavali ranije i da su postali naša prošlost, imamo osjećaj da se nešto kreće. I upravo ta psihološki primjećena promjena nam omogućava da primjetimo da vrijeme prolazi.

O spoznaji prošlosti Polič (1994) kaže: *“Vremensko iskustvo možemo podijeliti uzduž linije sjećanja - sadašnjost kao kratkoročno spremište i prošlost kao dugo-*

ročno. Između oba iskustva postoji korelacija, oba uključuju sjećanje, mada svi sa-držaji kratkoročnog sjećanja ne ulaze u dugoročno”.

Kad osjećamo promjenu dana i noći nemamo samo osjećanje vremena koje prolazi, već i orijentaciju u vremenu. Ori-jentacija u vremenu je složeniji proces i determinišu ga dvije vrste faktora: zbivanja u spoljašnjoj sredini i zbivanja u samom posmatraču. Zbi-vanja u spoljašnjoj sredini su npr. pogled na položaj sunca, časovnik, neki naučeni znako-vi (neki ljudi se bude ujutro u isto vrijeme bez budilnika uz svitanje dana, zvuke saobra-ćaja itd). No čovjek se dobro orijentiše i bez prisustva tih vanjskih pomagača. U jednom eksperimentu (prema Kreč i Kračfild, 1973), jednog čovjeka su izolovali u jednu prostoriju u kojoj je imao krevet, stolicu i sto, dovoljno hrane, olovku, papir i telefon. Bio je zatvoren četiri dana. Mogao je telefonirati eksperimentatoru kad god je želio. Kad je smatrao za shodno, javljao je vrijeme eksperimentatoru. Prvog dana je njegovo vrijeme teklo dosta brzo i skratio je dan za cijela četiri sata. Ka-snije je svakim danom tu razliku u vremenima popravljao, da bi na kraju četvrtog dana izolacije procjenjivao vrijeme sa greškom od 40 minuta.

“Očigledno je”, ističu Kreč i Kračfild (1973), “da je ispitanik reagovao na osno-vu izvjesnih znakova koji potiču iz unutra-šnjosti tijela kao što su pospanost, glad ili že-lja za eliminacijom nepotrebnih materija”. Mi bismo rekli da su ti znakovi uslovni refleksi koji su vremenom prešli u navike.

Opću percepciju odnosa prošlog, sadašnjeg i budućeg stručno zovemo vre-menskom perspektivom. Prema Polič (1994), kod vremenske perspektive se radi o tome kako ćemo neke događaje podijeliti na prošle, sadašnje i buduće. Naša opšta vremenska perspektiva proizilazi iz kulture u kojoj živimo. Zapadne kulture su vrlo ta-čne, i vrijeme je razdijeljeno u tačne male jedinice. Polič dalje ističe, da postoji razli-ka u određivanju osnovne vremenske jedi-nice, zavisno od kulture, pa kaže: “Druge, manje tehnički usmjerene kulture imaju

drugačije osnovne jedinice. Za neku indi-jsku kulturu je jedinica vrijeme kuhanja ri-že”. Da postoje te razlike pokazat ćemo još jednim primjerom koji nam govori i o to-me kako kulturne razlike u normama i vri-jednostima mogu da dovedu i do neuspjeha u komuniciranju.

Jedna od najdublje ukorijenjenih i umnogome nesvjesnih osobina svake kulture je ono što psiholozi nazivaju vremenskom perspektivom. U okviru Ujedinjenih nacija djeluje više vremenskih perspektiva. Primjer nam je dala novinarka, Ajna Telberg (Ina Te-lberg), prema Kreč, Kračfild, Balaki, (1972):

“Gospodo, vrijeme je ručku, mora-mo prekinuti rad”, objavljuje anglosakso-nski predsjednik, nepostidjen u uvjerenju da uzimati tri obroka dnevno u određene ča-sove predstavlja prikladan način za opsta-nak ljudskog roda.

“Ali zašto? Nismo završili što smo započeli”, odgovara -- zapanjenog držanja koje brzo prerasta u nestrpljenje -- jedan istočnoevropski delegat u čijoj se zemlji je-de kad se ogladni i svaka porodica ima svoje posebno vrijeme za objede.

“Zbilja, zašto?”, blago se interesu-je predstavnik s Dalekog Istoka, porije-klom iz zemlje gdje se život i vrijeme shva-taju kao neprekidan tok rijeke, gdje niko nije neophodan, gdje nijedan životni pro-ces ne treba da bude ometen zbog bilo ko-jeg ljudskog bića i gdje članovi izbornih ti-jela ulaze u odaju i izlaze iz nje mirno, sa zalogajem u ustima kad je nužno, pričajući što prijatelju kad je to prijatno; ali gdje zborovi, pozorišne predstave i druge prire-dbe traju časovima bez prekida dok pojedinci dolaze i odlaze, jedni zamjenjuju dru-ge, razmišljaju ili učestvuju, već prema prilici, bez pretjeranog zamora, napreza-nja ili nervne napetosti.

I dok jedna ili druga grupa uporno ostaje pri svojoj koncepciji vremenske pe-rspektive, dok Anglosaksonci traže da se trajanje sastanaka i konferencija unaprijed utvrdi, da se objedi uzimaju redovno u utvrđeno vrijeme, dok Rusi sjede uzbuđeni, a Latini zaprepašćeni i Sekretarijat van se-

*be -- dok ti uslovi traju, uzajamna trvenja rastu, u dvorani se čuje žamor o *"nerazumnosti"; a kad je pitanje o kojem se diskutuje važno, onda se otvorene optužbe o "neiskrenosti", "nedostatku ozbiljnog prilaza problemu", pa čak i "sabotaži" bacaju sa kraja na kraj dvorane".*

Neupućeni čitalac ovih redova se može upitati zašto smo uopće pominjali vrijeme kao psihološku kategoriju u okviru studije o problemima izbjeglištva. Pa razlozi se vide i u naprijed sažetoj raspravi o kategoriji vremena, kao i u iskustvima dosadašnjih istraživanja područja izbjeglištva. Prvo, izbjeglice u Sloveniji dolaze iz sredine koja ima određene kulturne razlike u odnosu na ovu sredinu. Drugo, pokazalo se, da je većina izbjeglica orijentisana prije svega na sadašnjost, život dan za danom, u manjem obimu su usmjereni na prošlost, sjećajući se bolnih uspomena prije svega iz bliže prošlosti i najmanji broj je onih koji razmišljaju o budućnosti. Vidjet ćemo što će pokazati rezultati koje smo mi dobili u vezi s tim pitanjem.

Grada Opći upitnik

U istraživanju smo koristili opći upitnik napravljen za ovo istraživanje, te bateriju testova. Opći upitnik ima 50 pitanja mješovitog (prije svega zatvorenog tipa) koji se odnose na osnovne demografske podatke, period napuštanja Bosne i Hercegovine sa prikazom iskustava iz tog perioda, o samoprocjeni statusa izbjeglica u Sloveniji, ocjeni smještaja, boravka u Sloveniji, odnosu lokalnog stanovništva prema izbjeglicama, adaptaciji na novo društvo te stavove koji odražavaju odnos prema devijantnom ponašanju.

Općim upitnikom smo dobili odgovore koji su nas zanimali u sklopu ukupnog istraživačkog projekta. Zanimala nas je starost ispitanika, spol, mjesto rođenja u odnosu na urbanost, stepen obrazovanja, bračno stanje, kraj u Bosni i Hercegovini iz kojeg su otišli u izbjeglištvo, gdje su smješteni u Sloveniji, nacionalna pripadnost,

vjersko opredjeljenje, u kakvoj su porodici u odnosu na broj članova odrasli, socijalno porijeklo roditelja, raniji socijalni status porodice u odnosu na susjede, period napuštanja Bosne i Hercegovine, žrtve bližih članova porodice u ovom ratu, da li su prisustvovali maltretiranju drugih ili su i sami maltretirani, jesu li i koliko puta mijenjali mjesto boravka u Sloveniji, s kim su u izbjeglištvu, odnos prema smještaju u izbjeglištvu.

Zatim smo dobili odgovore o pojedinačnoj samoocjeni njihovog trenutnog statusa, promjeni uloge u porodici, obezbjeđenju neophodnih materijalnih sredstava, komunikaciji sa okolinom, mogućnosti utjecaja na trenutnu situaciju, načinu podnošenja gubitka mogućnosti rada, odlaska u školu, uspješnosti nalaženja novog društva, te informacije o značajnosti određenih karakteristika ličnosti potrebnih za sklapanje novih prijateljstava, odnosu lokalnog društva prema izbjeglicama.

Ostala pitanja su provocirala odgovore vezane za odnos ispitanika prema nekim oblicima rekreativnog ponašanja izbjeglica, o odnosu prema zbivanjima u BiH, o odnosu prema djeci i sedam pitanja koja se odnose na stavove ispitanika o pojavi devijantnog ponašanja (kriminalnog) kod izbjeglica.

Prilikom obrade upitnika smo, radi lakše statističke obrade, rekodirali pojedine odgovore što se pokazalo veoma efikasnim.

Upitnik vremenske organizacije (TSQ)

Autori upitnika su Bond i Feather (1988). Upitnik čini 26 pitanja. Ispitanici odgovaraju pomoću sedmostepene ljestvice čije krajnje vrijednosti su; *"da, uvijek i ne, nikada"*, osim pitanja br.16, gdje su krajnje vrijednosti; *"ne bih znao i odlučno da"*, pitanje br. 20; *"uopće nisu raspoređene i potpuno raspoređene"*, pitanje br. 21; *"često se mijenjaju i uvijek su isti"*, te pitanja 22; *"uopće nema smisla i uvijek imaju smisao"*. Srednje tačke na ljestvici nisu označene. Krajnje tačke su tako označene, da veći brojevi znače više vremenske organi-

zacije. Mogući broj bodova iznosi od 26 do 182. Upitnik otkriva pet faktora, i to: osjećaj smisla, uređen urnik, usmjerenje u sadašnjost, efikasna organizacija i ustrajnost.

Ovim upitnikom smo tražili informacije o odnosu ispitanika prema vremenu kao psihološkoj kategoriji. Naime, iz ranijih istraživanja je poznato, da kod izbjeglica, radi svih nevolja kroz koje prolaze, dolazi do promjena u odnosu na sve tri dimenzije vremena, prošlost, sadašnjost i budućnost. Radi toga smo upotrijebili i sljedeći upitnik.

Stanfordski inventar vremenske perspektive (Gonzales i Zimbardo, 1985)

Upitnik se sastoji iz 26 tvrdnji na koje ispitanici odgovaraju na petstepenoj skali čije krajnje vrijednosti su "potpuno neznačajna" do "potpuno značajna". Mjeri stavove ispitanika do njihove prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Autori ovog instrumenta (Gonzales i Zimbardo, 1985), su faktorskom analizom otkrili sedam faktora: četiri usmjerena ka budućnosti, dva ka sadašnjosti i jedan koji mjeri osjetljivost na vrijeme tj., osjećajne reakcije na vremenski pritisak.

Vremenska organizacija, vremenska perspektiva i izbjeglištvo

Kako ispitanici organizuju vrijeme, kakva je njihova vremenska usmjerenost, perspektiva, da li više razmišljaju o prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, zanimalo nas je iz više razloga. Iz ranijih istraživanja je dokazano, da permanentna stresna situacija koja prati društvenu pojavu-izbjeglištvo, dovodi do poremećaja u vremenskoj organizaciji i vremenskoj perspektivi pojedinaca. Jedna od naših podhipoteza je bila, da je kraća vremenska perspektiva povezana sa pozitivnim odnosom prema devijantnom ponašanju, jer nisu svjesni dugoročnih posljedica takvog ponašanja. Da bi dobili informacije o vremenskoj organizaciji ispitanika iz našeg uzorka, upotrijebili smo Upitnik vremenske organizacije (TSQ).

Tabela 1. Rezultati dobijeni na Upitniku vremenske organizacije (TSQ).

X	Std. dev.	Min.	Maks.	Maksimalno moguće
111,8	10,0	76,0	144,0	182

Poredeći rezultate koje smo dobili na Upitniku vremenske organizacije (TSQ) sa rezultatima drugih istraživanja, zaključujemo, da su naši ispitanici postigli niži skor od američkih, a njihovi odgovori su i homogeniji. Naime, (prema Polič, 1994), u istraživanjima koja su provedena na Flindersovom univerzitetu 1984. i 1985. na tri uzorka studenata psihologije, dobijeni su slijedeći rezultati: $X=122,57$ ($SD=20,26$), $X=117,57$ ($SD=23,57$) te $X=124,80$ ($SD=21,70$) bodova. Mi smo dobili $X=111,8$ ($SD=10,0$). Nije potpuno jasno (jer ne raspoložemo bazičnim podacima) je li to posljedica različitih kulturnih uslova ili specifične izbjegličke situacije, gdje im je organizacija vremena nametnuta. Vidimo, dakle, da su ispitanici imali određene probleme sa vremenskom organizacijom. Ta vremenska dezorganizacija može biti posljedica duže nezaposlenosti, koja je karakteristična za izbjeglištvo. Poznato je naime, da nezaposleni imaju slabije uređeno vrijeme, jer tek posao nudi ciljeve i zadatke, dok ih besposlica smanjuje.

Kako ovaj upitnik otkriva pet faktora vezanih za vremensku organizaciju, izvršili smo obradu podataka i u vezi s tim pitanjem da vidimo, da li možda u strukturi odnosa postoje neke razlike.

Tabela 2. Rezultati dobijeni na pet faktora Upitnika vremenske organizacije (TSQ).

Faktor	X	Std. dev.	Min.	Maks.	Maks. moguće
1	21,87	3,3	13,0	31,0	35
2	22,10	3,2	5,0	31,0	35
3	11,80	2,9	3,0	21,0	21
4	18,2	2,8	8,0	24,0	28
5	12,5	2,6	4,0	20,0	21

Prvi faktor se odnosi na osjećaj smisla. Iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost za ovaj faktor $X=21,87$ (70,5%) od maksimalno mogućih bodova (35).

Drugi faktor se odnosi na uređen časovnik (urnik), a iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost za ovaj faktor $X=22,10$ (71%) od maksimalno mogućih bodova (35).

Treći faktor se odnosi na usmjerenje u sadašnjost i iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost $X=11,20$ (56,1%) maksimalno mogućih bodova (21).

Četvrti faktor se odnosi na efikasnu organizaciju i iz rezultata koje smo mi dobili vidimo, da je naša srednja vrijednost $X=18,20$ (75,8%) maksimalno mogućih bodova (28).

Peti faktor se odnosi na ustrajnost, a rezultati koje smo mi dobili nam kažu, da je naša srednja vrijednost $X=12,50$ (62,5%) maksimalno mogućih bodova (21).

Ako bi smo pravili rang ljestvicu postignutih rezultata ispitanika iz našeg uzorka, onda bi ona obzirom na broj postignutih bodova u odnosu na ispitivane faktore i maksimalno mogući broj bodova izgledala ovako:

1. Efikasna organizacija (Faktor 4)
2. Uređen urnik (časovnik) (Faktor 2)
3. Osjećaj smisla (Faktor 1)
4. Ustrajnost (Faktor 5)
5. Usmjerenje u sadašnjost (Faktor 3)

Njihovi uslovi života se odražavaju i u unutarnjoj strukturi vremenske organizacije, koja odražava spolja nametnutu i redovno upražnjavanu vremensku organizaciju.

Vremensku perspektivu i usmjerenje smo testirali Stanfordskim inventarom vremenske perspektive čiji su autori Gonzales i Zimbardo (1985). Uпитnik otkriva sedam faktora i na osnovu njih utvrđujemo vremensko usmjerenje ispitanika.

Tabela 3. Rezultati dobijeni na sedam faktora Stanfordskog inventara vremenske perspektive.

Faktor	X	Std. dev.	Min.	Maks.	Maks. moguće
1	19,50	2,70	11,0	25,0	25
2	12,78	2,11	8,0	20,0	25
3	13,14	1,6	9,0	21,0	25
4	8,90	1,6	3,0	12,0	20
5	11,61	1,8	6,0	15,0	15
6	16,24	1,3	12,0	20,0	20
7	15,57	1,35	10,0	20,0	20

Rang ljestvica postignutih rezultata iz našeg uzorka s obzirom na broj postignutih bodova u odnosu na ispitivane faktore i maksimalno mogući broj bodova izgleda ovako:

1. Praktične aktivnosti koje će biti od koristi kasnije u budućnosti, (Faktor 6).
2. Ustrajnost pri budućim zadacima (Faktor 1).
3. Specifično dnevno planiranje budućnosti (Faktor 7).
4. Vremenski pritisak (Faktor 5).
5. Hedonizam sadašnjosti (Faktor 3).
6. Fatalizam sadašnjosti, bezbrižnost, izbjegavanje planiranja (Faktor 2).
7. Planiranje budućnosti i traženje ciljeva (Faktor 4).

Profil uzorka ispitanika na osnovu dobijenih rezultata na Uпитniku vremenske organizacije i Stanfordskom inventaru vremenske perspektive bi izgledao ovako:

U odnosu na vremensku organizaciju ispitanici su pokazali efikasnost tako što imaju dosta dobro uređeno vrijeme, karakteriše ih ustrajnost i smisao, i veoma malo su usmjereni na sadašnjost.

U odnosu na vremensku perspektivu, ispitanici su pokazali izrazitu usmjerenost ka budućnosti, sa efikasnim rješavanjem trenutnih socijalnih obaveza. Mali broj ispitanika je živio dan za danom, bez nekih planova za budućnost.

Da li su oni, kako kaže Zimbardo, (prema Evans, 1988), naučili pojmove budućnosti i prošlosti, te im je sadašnji trenutak najmanje važan u životu? Jesu li oni naučili planirati budućnost, da užitak

žrtvuju radi napretka? Čini se da oni vjeruju u svoju budućnost!

To što je iskazana niža efikasnost u organizaciji vremena, može biti posljedica spolja uređenog urnika, što posebno važi za izbjeglice smještene u zbirnim centrima, gdje je većina njihovih aktivnosti bila unaprijed određena administrativnim mjerama uprave zbirnih centara. Naime, stručne službe sa kojima su izbjeglice po bilo kojoj potrebi imale kontakte, su radile propisano radno vrijeme, dnevni obroci su bili uvijek u isto vrijeme, redovni sastanci su se održavali periodično, u dogovoreno vrijeme.

Kako im je bila obezbijedena toliko potrebna sigurnost (mir, krov nad glavom, redovna ishrana, mogućnost školovanja djece, zdravstvena zaštita), izbjeglice su u tom periodu boravka u Sloveniji mogle sebi priuštiti, da se sjećaju davne, lijepe prošlosti, razmišljaju o također lijepoj budućnosti, potiskujući u zaborav tešku sadašnjost. Rezultati koje smo dobili na Stanfordskom inventaru vremenske perspektive nam govore, da ispitanici nisu dugo mogli ništa planirati za budućnost, ali su zato, kao što se, vidi bili usmjereni na obavljanje nekih praktičnih aktivnosti, koje će im biti od koristi kasnije. Možda im je sve to pomoglo, da prođu sa relativno blagim posljedicama po njihovo psihičko zdravlje, što smo zaključili na osnovu ranije obrađenih rezultata na Testu neurotskih tendencija MMQ-1. Isto tako, trajanje izbjeglištva još nije toliko dugo, da bi prouzrokovalo neke nepovratne posljedice, naručenu nemogućnost isl.

Utjecaj vremenske organizacije i vremenske perspektive ispitanika na stavove o devijantnom ponašanju

Informacije kako ispitanici organizuju vrijeme smo dobili na Upitniku vremenske organizacije (TSQ). Kako ovaj upitnik mjeri pet faktora vezanih za vremensku organizaciju, ispitali smo utjecaj svakog faktora posebno na stavove ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama.

Sedmi faktor se odnosi na specifično dnevno planiranje budućnosti. Dobijeni rezultati nam govore, da se ispitanici kod kojih je najmanje izraženo dnevno planiranje budućnosti više slažu, da prisilna razdvojenost članova porodice, kao i neizvjesna budućnost, doprinose pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.12.).

NAPOMENA: Odgovore na sljedeća pitanja iz Općeg upitnika smo koristili u ovoj statističkoj obradi:

34. Imate saznanje da je neko od izbjeglica počinio jednu od sljedećih radnji:
-krađa, provalna krađa, ucjena, grabežno ubojstvo, pronevjera, paljevina, tučnjava, silovanje, prostitucija,

SMATRATE DA TU OSOBU TREBA:

- a) ne obraćati pažnju na to,
- b) upozoriti ja da to više ne čini,
- c) moralno je osuditi,
- d) prijaviti je organima gonjenja,
- e) moralno je osuditi i prijaviti organima gonjenja.

35. Da li biste vi učinili neku od kriminalnih radnji navedenih u pitanju broj 34?:

- a) da,
- b) da, ako me na to natjeraju teški životni uslovi,
- c) možda, kad bi mi se pružila prilika,
- d) ne, nikada.

36. Osoba sa izbjegličkim statusom je učinila neku od devijantnih radnji iz pitanja br.34. Smatrate da je:

- a) treba kazniti po normama zakona koji važe u ovoj sredini,
- b) treba kazniti po nekim blažim normama,
- c) ne treba nikako kazniti.

37. Poznato je da izbjeglice veoma teško ili skoro nikako rješavaju radni status. To je jedan od razloga za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) na slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

38. Prisilna razdvojenost članova porodica doprinose pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) ne slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

39. Neizvjesna budućnost je jedan od glavnih uzroka pojave devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) ne slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

40. Promjena socijalne sredine je uvjetovala pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama:

- a) sasvim se slažem,
- b) slažem se,
- c) nisam siguran,
- d) ne slažem se,
- e) uopće se ne slažem.

Utjecaj vremenske organizacije i vremenske perspektive ispitanika na stavove prema devijantnom ponašanju-zaključna razmatranja

Rezimirajući ukupne rezultate u odnosu na vremensku organizaciju i vre-

mensku perspektivu ispitanika zaključili smo, da je efikasna vremenska organizacija vjerovatno posljedica spolja uređenog urnika, te da je izrazita usmjerenost u budućnost posljedica relativne neprihvatljivosti sadašnje situacije.

Tražeci veze između dobijenih rezultata na Upitniku vremenske organizacije (TSQ) i Stanfordskom inventaru vremenske perspektive sa stavovima ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama, zapažamo naglašenu osudu pojave devijantnog ponašanja među izbjeglicama, bez obzira na broj postignutih bodova za pojedine faktore. Također su ispitanici kod kojih je najviše naglašen: osjećaj smisla, uređen urnik, efikasna organizacija, koje općenito krase ustrajnost, kao i ustrajnost pri budućim zadacima, koji planiraju budućnost i traže ciljeve, oni koje karakteriše tačnost do sebe i drugih, koji obavljaju praktične djelatnosti za kasniju korist u budućnosti, koji specifično dnevno planiraju budućnost, izrazili naglašeno slaganje sa mogućim negativnim posljedicama nekih socijalnih karakteristika izbjegličkog života (teško rješavanje radnog statusa izbjeglica, prisilna razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, promjena socijalne sredine) na pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Iz rezultate dobijenih ispitivanjem vremenske organizacije i vremenske perspektive, vidimo, da su ispitanici pokazali izrazitu usmjerenost ka budućnosti, sa efikasnim rješavanjem trenutnih socijalnih obaveza. Mali broj ispitanika je živio dan za danom, bez nekih planova za budućnost.

U uslovima gdje im je spolja bilo uređeno vrijeme, obezbijeđena toliko potrebna sigurnost (mir, krov nad glavom, redovna ishrana, mogućnost školovanja djece itd.), mada je većina bila potpuno nezaposlena, nisu upali u životni besmisao. Naprotiv, frustrirani čekanjem prijatnih ili neprijatnih informacija iz BiH, kada su im se vremenski intervali činili strašno dugi, oni u svoj svojoj neizvjesnosti planiraju vrijeme usmjereni u neku bolju budućnost. Nismo istraživali, što za njih znači bolja budućnost. Pretpo-

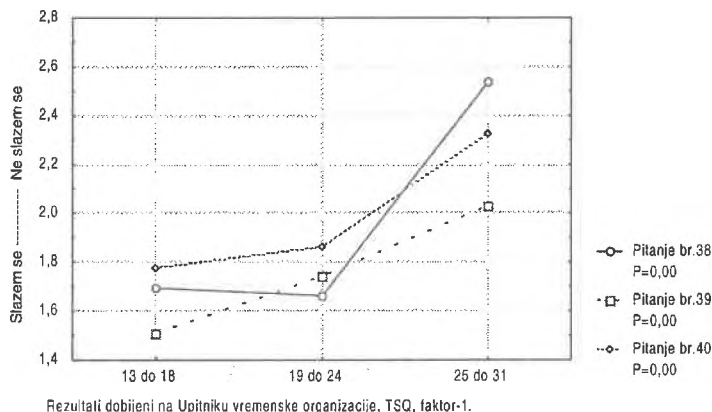
stavljamo, da je to najmanje povratak ranijeg socijalnog statusa do kojeg je u okolnostima izbjeglištva bilo teško doći. Uz beznačajna događanja, vrijeme je prolazilo, a kod njih je ostajalo uglavnom nepromijenjeno stanje.

Da li su u takvim okolnostima razmišljali da učine jedan iskorak u neki oblik devijantnog ponašanja, kojim bi si brzo obezbijedili neke od uslova za popravak ili povratak ranijeg socijalnog statusa? Da li su tako nezaposleni, bez mogućnosti kreativnog ili rekreativnog utroška slobodnog vremena pomislili, da je bolje bilo šta činiti, a svakako nešto što će im možda olakšati život, nego ništa poduzimati da bi se to stanje promijenilo? U trenucima, kada su im se sva događanja činila kao vječnost, dali su sebi oduška, makar se verbalno slažući sa tvrdnjama, da neke socijalne karakteristike izbjeglištva mogu utjecati na pojavu devijantnog ponašanja kod izbjeglica. Prisjećajući se onoga što su imali, davne lijepe prošlosti, zanemarujući tmurnu sadašnjost i usmjeravajući svoje misli u neku bolju budućnost, makar u mislima su si priuštili devijantni optimizam, proračunati rizik, te uz rušenje ranijih moralnih normi, našli opravdanje za one koji bi u takvoj situaciji prešli od razmišljanja ka realizaciji neke devijantne radnje.

LITERATURA

1. Aćimović, M. **Pravci kriminalne psihologije**. Beograd, Savremena administracija, 1976.
2. Adler, A. **Poznavanje čovjeka**. Novi Sad - Beograd, Matica Srpska Prosveta, 1984.
3. Ajduković, D. **Psihološke dimenzije prognoštva**. Zagreb, NIP --Alinea--1993.
4. Bauer, M. and Priebe, S. **Psychopathology and long-term adjustment after crises in refugees from east Germany**. Berlin, The International Journal of Social psychiatry, 1994.
5. Beck, A.T., Rush, A.J., Shaw, B.F. & Emery, G. **Cognitive Therapy of Depression**. New York: Guilford, 1979.
6. **Begunci v Sloveniji**. Ljubljana, **Zbornik razprav, Bled, 4.--6. 11. 1992**. Ministarstvo za delo, družino in socialno varstvo Republike Slovenije, 1993.
7. Beiser, M., Edwards R. G. **Mental Health of Immigrants and Refugees**. Psychological Medicine, Jossey--Bass Publishers, 1994.
8. Bell, P., Greene, T., Fisher, J., Baum, A. **Environmental Psychology**. Harcourt Brace College Publishers, 1996.
9. Berger, J. **Psihodijagnostika**. Beograd, Nolit, 1979.
10. Berry, W. J. **The Acculturation Process and Refugee Behavior**, Kingston, Queen's University Kingston, Canada, 1986.
11. Bion, V.R. **Iskustva u radu s grupama i drugi radovi**. Zagreb, Naprijed, 1983.
12. Cohen, J.B. **Crime in America**. F.E. Peacock Publishers, Inc., 1977.
13. Čaćinović--Vogrinčić, G. **Psihološki vidiki nesreć in vojn**. Ljubljana, Šola za socialno delo, 1993.
14. Eysenck, J.H. **Crime and personality**. London, Paldin, 1970.
15. Frankl, V. **Bog podsvijesti--Psihoterapija i religija**. Zagreb, Biblioteka "Oko tri ujutro", 1981.
16. Fromm, E. **Čovjek za sebe**. Zagreb, Naprijed, 1966.
17. Janković, I. i Pešić, V. **Društvene devijacije, kritika socijalne patologije**. Beograd, naučna knjiga, 1988.
18. Janković J. (1993), **Dijete-prognanik: Problemi i perspektive**, U: Ajduković, D. **Psihološke dimenzije prognoštva**. Zagreb, NIP --Alinea
19. Kreč, D. i Kračfeld, R. **Elementi psihologije**. Beograd, Naučna knjiga, 1973.
20. Maslov, A. **Motivacija i ličnost**. Beograd, Nolit, 1982.
21. Musek, J. **Osebnost in vrednote**. Ljubljana, Educy, 1993.
22. Mužić, V. **Metodologija pedagoškog istraživanja**. Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, 1973.
23. Pantić, D. **Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva**. Beograd, Institut društvenih nauka, 1977.
24. Petrović, M., **Vrijednosne orijentacije delinkventa**. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.
25. Petz, B. **Osnovne statističke metode**. Zagreb, Izdavački zavod Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 1974.
26. Williams, L. C. and Westermeyer, J. **Experiences with various refugee groups**. Washington, University of Minnesota, 1986.

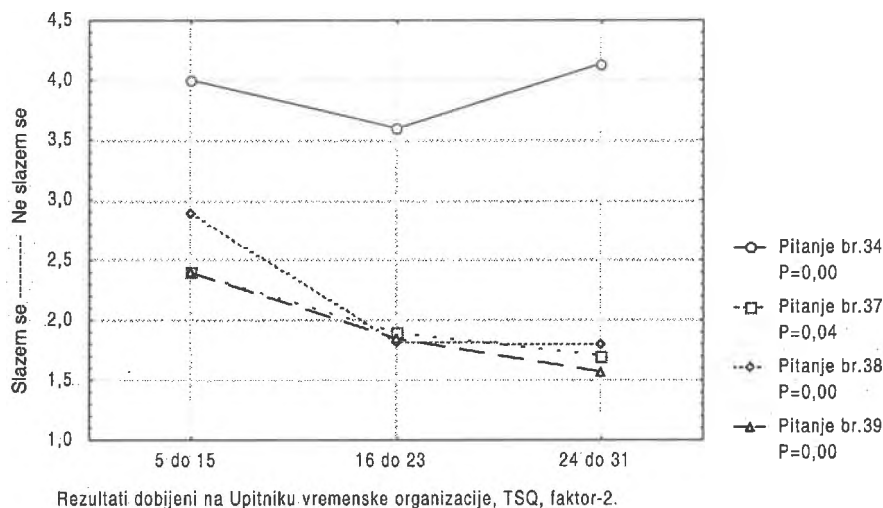
SLIKA 8.15.1: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-1, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor-1 ovog upitnika se odnosi na osjećaj smisla i iz prikazanih rezultata vidimo, da ispitanici sa manjim osjećajem smisla smatraju, da prisilna razdvojenost članova porodice doprinosi pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama, da je neizvje-

sna budućnost jedan od glavnih razloga za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama, te, da promjena socijalne sredine uvjetuje pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama. (Slika: 8.15.1.)

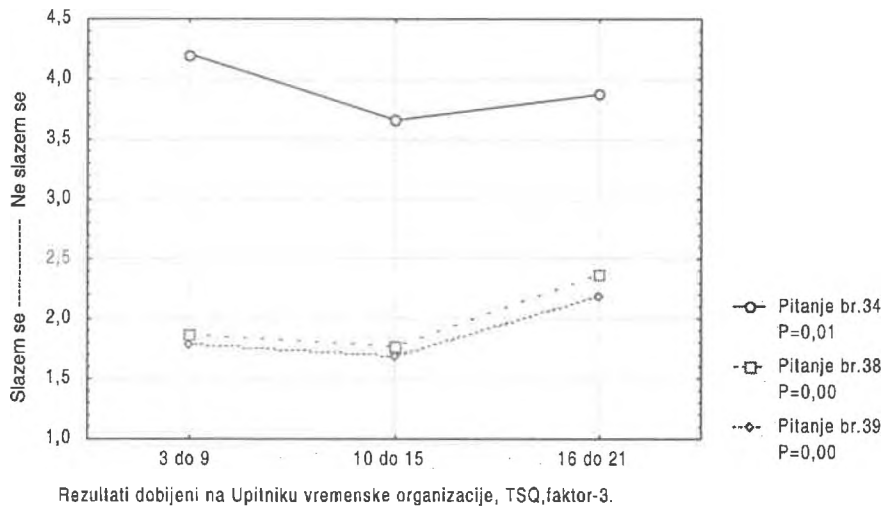
SLIKA 8.15.2: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-2, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor--2 Upitnika vremenske organizacije (TSQ) se odnosi na uređen časovnik (urnik). Poredeći dobijene rezultate ispitanika sa njihovim stavovima prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama, vidimo, da ispitanici sa najbolje i najlošije uređenim urnikom smatraju, da osobu koja je učinila neku kriminalnu radnju treba pri-

javiti organima gonjenja, dok su ostali za moralnu osudu. Takođe vidimo, da ispitanici sa dobro uređenim urnikom smatraju, da je teško rješavanje radnog statusa izbjeglica, prisilna razdvojenost članova porodice i neizvjesna budućnost razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.2.).

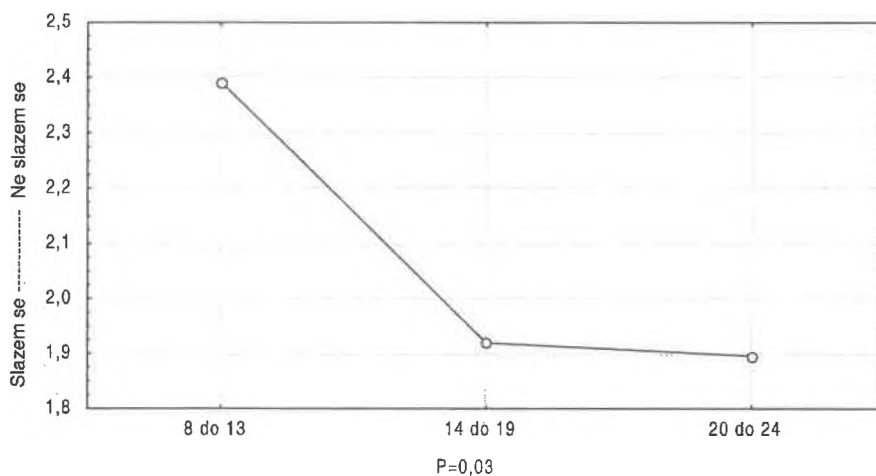
SLIKA 8.15.3: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-3, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor-3 se odnosi na hedonizam sadašnjosti. Iz dobijenih rezultata vidimo, da većina ispitanika osuđuje devijantno ponašanje, tj, smatraju, da osobu koja je učinila neku devijantnu radnju treba prijaviti organima gonjenja i moralno je osuditi. Međutim, jedan broj ispitanika, sa manje naglašenim usmjerenjem u sadašnjost izražavaju

nešto više tolerancije prema takvim osobama. Ispitanici koji su postigli više bodova na faktoru-3 manje se slažu s tim, da su prisilna razdvojenost članova porodice i neizvjesna budućnost razlozi za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.3.).

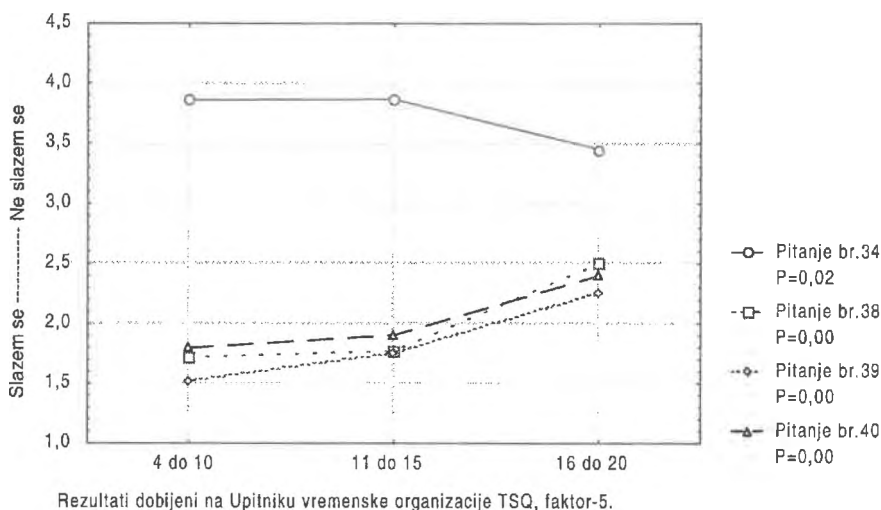
SLIKA 8.15.4: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-4, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor-4 se odnosi na efikasnu organizaciju. Iz dobijenih rezultata vidimo, da ispitanici sa izraženom efikasnošću organizacije smatraju, da je promjena socijalne

sredine uvjetovala pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama. Ispitanici sa manje postignutih bodova na faktoru-4 nisu sigurni u to (Slika: 8.15.4.).

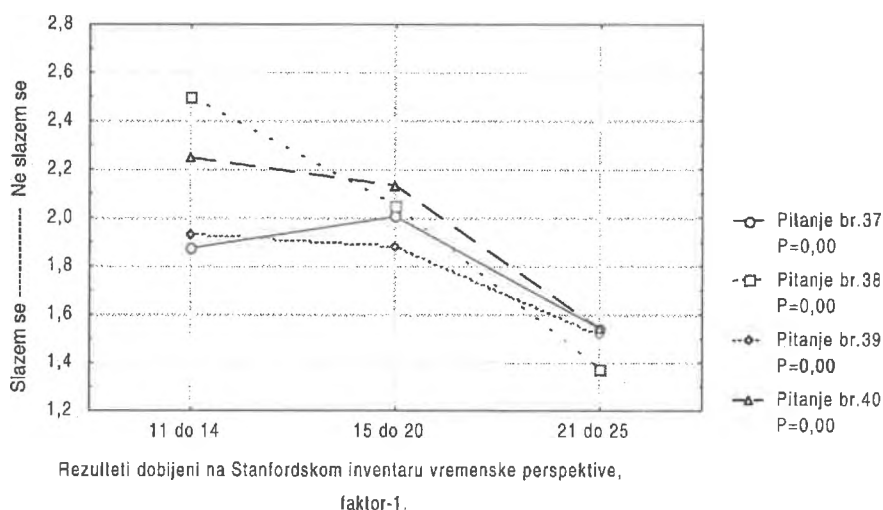
SLIKA 8.15.5: Utjecaj vremenske organizacije ispitanika faktor-5, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Faktor-5 se odnosi na ustrajnost. Rezultati koje smo dobili nam govore, da se ispitanici koje karakteriše ustrajnost, uglavnom slažu sa time, da je razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, kao i promjena socijalne sredine, razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama. S druge strane ti ispitanici smatraju, da osobu koja je učinila neku kriminalnu radnju treba moralno osuditi (Slika: 8.15.5.).

Vremensku perspektivu i usmjerenje smo testirali Stanfordskim inventarom vremenske perspektive (Gonzales i Zimbardo, 1985). Upitnik otkriva sedam faktora na osnovu kojih smo utvrdili vremensko usmjerenje ispitanika. Rezultate dobijene za svaki faktor posebno smo poredili sa stavovima ispitanika prema devijantnom ponašanju među izbjeglicama.

SLIKA 8.15.6: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-1, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

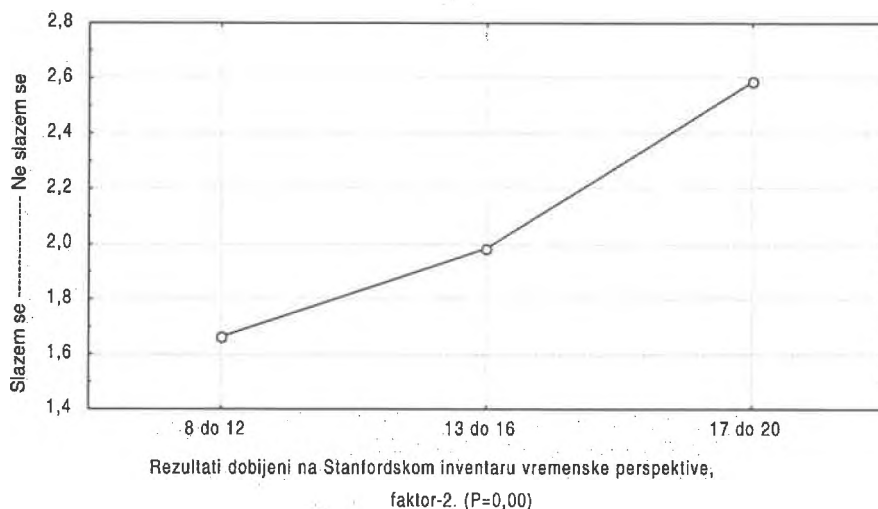
Prvi faktor se odnosi na ustrajnost pri budućim zadacima i znači, usmjerenje na budućnost. Ispitanici koji su postigli vi-

sok skor bodova na ovom faktoru, najizraženije smatraju, da je teško riješavanje radnog statusa izbjeglica, prisilna razdvojenost

st članova porodice, neizvjesna budućnost i promjena socijalne sredine razlog za devija-

ntno ponašanje među izbjeglicama (Slika: 8.15.6.).

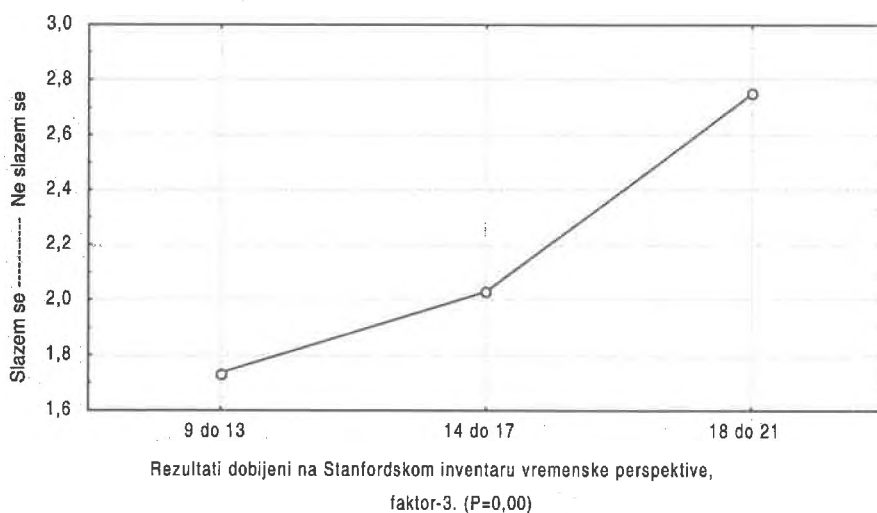
SLIKA 8.15.7: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-2, na njihove stavove prema tome, da li je prisilna razdvojenost članova porodice razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Drugi faktor se odnosi na fatalizam sadašnjosti, bezbrižnost, izbjegavanje planiranja i znači usmjerenje u sadašnjost. Ispitanici koji su postigli najmanje bodova na

ovom faktoru se najviše slažu s time, da je prisilna razdvojenost članova porodice razlog za devijantno ponašanje među izbjeglicama (Slika: 8.15.7.).

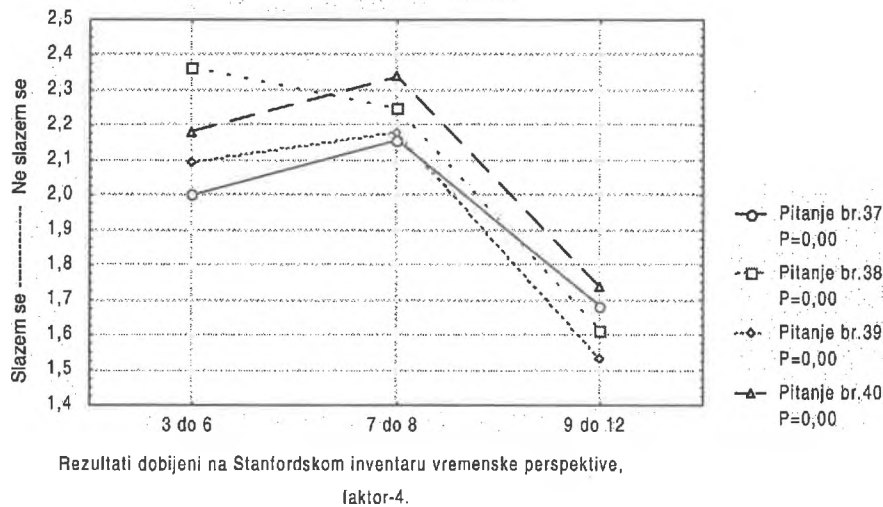
SLIKA 8.15.8: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika na stav o tome, da li je teško rješavanje radnog statusa izbjeglica razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Treći faktor se odnosi na hedonizam sadašnjosti i usmjeren je na sadašnjost. Ovdje smo dobili rezultate iz kojih se vidi, da ispitanici sa najmanje naglašenim hedo-

nizmom sadašnjosti izražavaju najveće slaganje sa tim, da je teško rješavanje radnog statusa izbjeglica, razlog za devijantno ponašanje među njima (Slika: 8.15.8.).

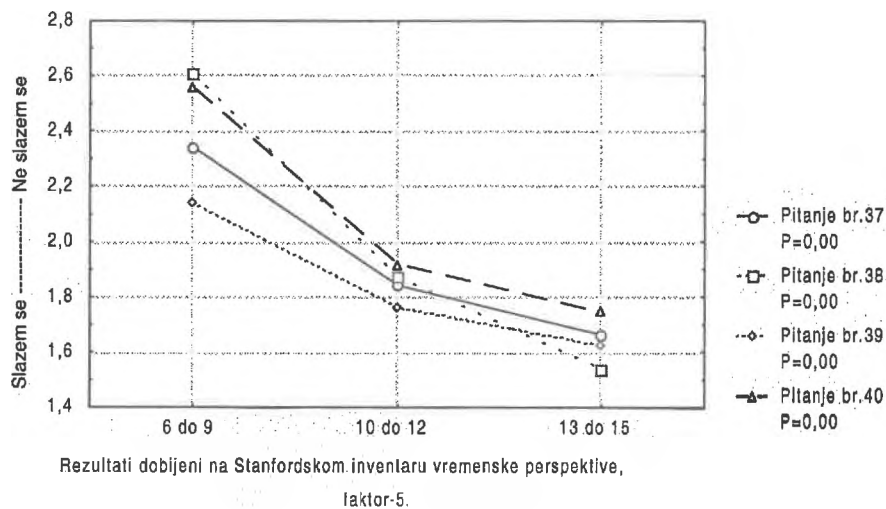
SLIKA 8.15.9: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-4, na stavove ispitanika prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Četvrti faktor se odnosi na planiranje budućnosti i traženje ciljeva, a usmjeren je na budućnost. Ispitanici koji su postigli najviše bodova na ovom faktoru smatraju, da, su teško rješavanje radnog statusa izbjeg-

glica, prisilna razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, te promjena socijalne sredine, razlozi za devijantno ponašanje među izbjeglicama. (Slika: 8.15.9.)

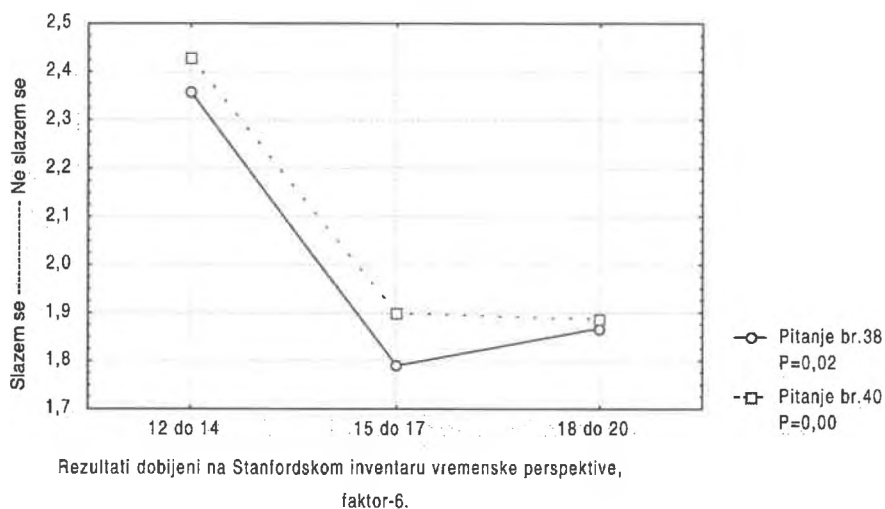
SLIKA 8.15.10: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-5, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Peti faktor se odnosi na vremenski pritisak i pretpostavlja tačnost kako kod sebe, tako i kod drugih. Ispitanici kod kojih preovladava časovni pritisak, tj., oni više osjetljivi na značaj vremena u socijalnim obavezama, smatraju, da teškoće izbjeglica

kod rješavanja radnog statusa, prisilna razdvojenost članova porodice, neizvjesna budućnost, te promjena socijalne sredine uzrokuju devijantno ponašanje kod izbjeglica (Slika: 8.15.10.).

SLIKA 8.15.11: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-6, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

Šesti faktor se odnosi na praktične aktivnosti koje će biti od koristi kasnije u budućnosti. Iz dobijenih rezultata vidimo, da se ispitanici kod kojih preovladava ovaj faktor u većoj mjeri se slažu, da su prisilna

razdvojenost članova porodice, te promjena socijalne sredine razlog za pojavu devijantnog ponašanja među izbjeglicama (Slika: 8.15.11.).

SLIKA 8.15.12: Utjecaj vremenske perspektive ispitanika, faktor-7, na njihove stavove prema pojavi devijantnog ponašanja među izbjeglicama.

